

Neumann Eszter¹ – Berényi Eszter²

¹ MTA TK Kisebbségkutató Intézet

² ELTE TÁTK Szociológiai Intézet

Roma tanulók a református általános iskolák rendszerében¹

Tanulmányunk egy vegyes módszertanú kutatás tapasztalatait foglalja össze a roma inklúzió lehetőségeiről a magyarországi református általános iskolákban. A Svájci Protestáns Segélyszervezet és a Magyarországi Református Egyház felkérésére 2018-ban kutatást készítettünk a roma tanulók helyzetéről és a roma inklúzió lehetőségeiről a magyarországi református általános iskolákban. A kutatás hozzájárult a Református Egyház országprogramjának kidolgozásához, melynek célja a református általános iskolák befogadóbbá tétele (részletesen: HEKS/EPER, é. n.). A kutatás keretében 2018 januárjában a témáról teljes körű kérdőíves felvétel készült a református általános iskolák körében, valamint 2018 tavaszán négy református általános iskolában mélyfúrás jellegű, kvalitatív esettanulmányt készítettünk.

Bevezetés: egyházi iskolák és iskolai esélyegyenlőség

Mielőtt belevágnánk a református általános iskoláknak a romák társadalmi integrációjában játszott (vagy nem játszott) szerepének elemzésébe, érdemes megvizsgálni, hogy milyen markánsan elkülöníthető nézőpontokból készültek eddig tudományos elemzések az egyházi iskolák sajátos helyzetéről. Előljáróban idézzünk fel egy részletet egy 2003-as kerekasztal-beszélgetésből, Jelenits István helyzetértékeléséről, hogy milyen változások következtek be az egyházi szerepvállalás erősödésének következtében: „[a rendszerváltás óta] megszorodott az egyházi iskolák száma [...] Egyelőre nem is kell több egyházi iskolát megnyitni [...] amikor kevés egyházi iskola működött, nagyon sokan szerettek volna oda bekerülni, felvételiztetés volt, ezért szükségszerűen elitképző középiskolákká váltak. A változás utáni másik fontos történést az tartom, hogy most mélyebb meritéssel olyan diákokat fogadnak be, akik körülbelül reprezentálják az egész társadalmat.” (Pásztor, 2003)

Ha 2003-ból visszatekintve a rendszerváltás időszakára az oktatáson belüli egyházi szerepvállalás növekedéséről lehetett beszélni, akkor még inkább igaz ez az elmúlt szűk évtizedre. Hiszen 2010 óta több oktatáspolitikai változás is erőteljesen elősegítette az egyházi iskolák és diákjaik súlyának növekedését a magyar közoktatási rendszerben. A finanszírozási feltételek változása mellett kedvezett az egyházak tárgyalási

¹ A tudományos diskurzus elemzésében Berényi Esztert a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból biztosított, PD 123954 számú, a Posztdoktori Kiválóság program keretén belül zajló ösztöndíja segítette.

pozíciójának az önkormányzati fenntartású iskolák 2013-as államosítása, amikor számos önkormányzat az államosítás helyett inkább az egyházak meghívása mellett döntött.

Míg 2001-ben az általános iskoláknak csupán 4,2%-a volt egyházi fenntartásban, ez az arány 2010-re 8,6%-ra, 2015-re pedig 15%-ra duzzadt. A 2010-es években az egyházi intézmények térnyerése elsősorban az általános iskolai szektorban lendült meg, az iskolaátvételek száma a 2011–2012-es tanévben tetőzött (Tomasz, 2017). Míg az állami (illetve korábban: önkormányzati) általános iskolákba járók száma 758 566-ról 747 616-ra csökkent, addig az egyházi fenntartású intézményekbe járók száma 50 750-ről 101 045-re nőtt 2010 és 2015 között (Tomasz, 2017). Azaz, míg 2010-ben körülbelül tizenötször annyian jártak állami fenntartású iskolába, mint egyháziba, addig 2015-re körülbelül hétszeresre csökkent ez az arány. 2010 és 2015 között az egyházi általános iskolákban tanulók száma megduplázódott, arányuk 2015-re elérte a 13,5%-ot (Tomasz, 2017).

Visszatulva a fenti idézetre: az elmúlt évek erőteljes bővülésének hatására vajon mennyiben várhatjuk az egyházi iskoláktól, hogy egyre inkább reprezentálják az egész társadalmat? Valamint, ezzel összefüggésben, milyen szerepet töltenek be a társadalmi egyenlőtlenségek reprodukciójában; hozzá tudnak-e járulni a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez?

A továbbiakban az elmúlt 5-6 év tudományos természetének elemzésén keresztül igyekszünk feltárni, hogy az egyházi iskolák helyzetét jellemzően milyen jól elkülöníthető nézőpontokból vizsgálták a társadalomkutatók.

Egyfelől markánsan kirajzolódik egy oktatásgazdaságtani-közpolitikai nézőpont, amely az egyházi iskolai eredményességet az iskolarendszer egészének kontextusában, esélyegyenlőségi szempontokat is bevonva értelmezi. Az elmúlt években több, nagymintás adatfelvételen (OKM), illetve statisztikai (KIR-STAT) adatbázis-elemzésen alapuló elemzés jelent meg, amelyek az egyházi iskolákra mint a közoktatási intézmények hálózatának egy fontos csoportjára tekintenek. Az iskolatípusokat összehasonlító elemzések fő kutatási kérdése az iskolák társadalmi összetételére vonatkozik, ezért a különböző fenntartók alá tartozó intézmények társadalmi összetételét és eredményességét vizsgálják, elsősorban a családiháttér-indexük, illetve a hozzáadott pedagógiai értékük leíró, illetve elemző bemutatásával. Oktatásszociológusok, közgazdászok, oktatáskutatók tartoznak ide, de egyházi kötődésű *stakeholder*ek is megszólalhatnak ebből a nézőpontból.

Míg 2001-ben az általános iskoláknak csupán 4,2%-a volt egyházi fenntartásban, ez az arány 2010-re 8,6%-ra, 2015-re pedig 15%-ra duzzadt. A 2010-es években az egyházi intézmények térnyerése elsősorban az általános iskolai szektorban lendült meg, az iskolaátvételek száma a 2011-2012-es tanévben tetőzött (Tomasz, 2017). Míg az állami (illetve korábban: önkormányzati) általános iskolákba járók száma 758 566-ról 747 616-ra csökkent, addig az egyházi fenntartású intézményekbe járók száma 50 750-ről 101 045-re nőtt 2010 és 2015 között (Tomasz, 2017). Azaz, míg 2010-ben körülbelül tizenötször annyian jártak állami fenntartású iskolába, mint egyháziba, addig 2015-re körülbelül hétszeresre csökkent ez az arány. 2010 és 2015 között az egyházi általános iskolákban tanulók száma megduplázódott, arányuk 2015-re elérte a 13,5%-ot (Tomasz, 2017).

A szerzők (pl. Hermann és Varga, 2016; Ercse, 2018; Radó, 2018) egyértelműen arra a következtetésre jutnak, hogy az egyházi iskolák növekvő jelenléte a magyar oktatási rendszerben fokozza az iskolarendszeren belüli szegregálódást. Ennek egyfelől az lehet az oka, hogy minden egyes új iskolai telephely, s így az egyházi is, szükségképpen növeli az elkülönülés lehetőségének esélyét (Radó, 2018), másfelől pedig az, hogy az egyházi iskolákba jellemzően a környék relatíve jobb társadalmi háttérű diákjai jutnak be (Hermann és Varga 2016).

Az egyházi iskolák társadalmi szerepével kapcsolatosan létezik azonban egy másik diszkurzív pozíció is, amely szintén helyet követel magának az oktatáskutatói diskurzusban. A neveléstudományi nézőpont jellemzően nem az oktatási rendszer egésze felől közelít a kérdéshez, hanem az „iskola belső világára” összpontosít, és képviselői jóval elkötelezettebbek az egyházi iskolák iránt. Ebben a narratívában nem az oktatási rendszer, s nem is az iskolát körülvevő társadalmi környezet, hanem az iskola mint szervezet a vizsgálat tárgya, az iskolai klíma kerül az elemzések fókuszába. A kutatási kérdésközpontok leggyakrabban az értékek, ezen belül is a vallásosság értékeinek az iskola falain belüli szerepével és attitűdformáló jellegével foglalkoznak. Jellemzően az „iskola szellemiségére” összpontosítanak (pl. Pusztai és Török, 2017), s a „szellemiség”, az „érték” fogalmaival szembeállítva kockázatos tendenciának tartják, hogy a „gazdaság társadalmiszervező ereje” általában felértékelődik (Török és Pusztai, 2017. 346.). A kvalitatív „érték” fogalma sok esetben szembeállítódik a kvantitatív módszerekkel megragadható mutatókkal, a „tanulói eredményesség-felfogások sokszínűségéből” fakadó bizonytalanság miatt (Pompor, 2017). A kvantitatív szemlélet és az összehasonlíthatóság problematizálása fontos ismértve az iskola belső világára összpontosító írásoknak. Az Országos Kompetenciamérés családháttér-index-számításainak módszertani kritikája mellett a PISA-mérések egyoldalúságának, az oktatás gazdasági megközelítésének kritikája is megjelenik: „PISA vizsgálatok, s hazai kistestvérük, az OKM az utóbbi másfél évtized alatt jelentősen kisajátították és leegyszerűsítették az eredményesség fogalmát” (Bacsikai és Pusztai, 2015. 40.). Mindezek ellenére nem nevezhetjük „bezárkózónak” ezt a megközelítést, hiszen kifejezetten jellemző az ide tartozó munkákra, hogy utalnak bennük az egyházi iskolák helyzetére más országokban.

A neveléstudományi megközelítés szerint az egyházi iskolák homogén társadalmi összetétele nem diszfunkcionális, hiszen „az eredményesség kulcsa a tanulói és szülői közösség szerves kapcsolatrendszere, az egymással egyházközségi és kisközöségi kapcsolatban levő, egyező normákat követő tanárok, szülők és tanulók összetartozása” (Pusztai és Török, 2017. 353.). Ez az álláspont elsősorban az egyházi oktatás iránt elkötelezettséget vállaló szociológusok, oktatáskutatók, illetve az egyházi iskolákban tanító pedagógusok hangjának felerősítésére törekvő kutatók körében jelenik meg. Míg az oktatásgazdaságtani-közpolitikai megközelítés sokszor makroszintű, nagymintás elemzéseken alapul, amelyek már csak természetüknél fogva is sokszor be kell érjék a „nem tudjuk cáfolni” típusú érvekkel, más, lágyabb megközelítések inkább egy nagyobb problémához nyúlva, nagyobb számú és többféle típusú forrást járnak körül (pl. Bacsikai és Pusztai, 2015) és könnyebben nyúlnak az esélykiegyenlítés „jó gyakorlatait” illusztráló esetekhez.

Miközben a két megközelítésnek van közös metszete – elsősorban a családháttér-indexekre való hivatkozás –, aközben mindkettőnek megvannak a maga „vakfoltjai” is. Elsősorban ilyen a *white flight* (pl. Radó, 2018; Ercse, 2018), azaz a szülői „kimenekítés” fogalma, ami szemmel láthatóan nem jelenik meg az egyházi iskolák világához kötődő neveléstudományi diskurzusban. A másik oldalról pedig ilyen vakfolt az, amit az egyházi iskolák iránt elkötelezett kutatások „attitűdformálásnak” vagy „szemléletformálásnak” neveznek (s ami nem idegen amúgy az oktatásshociológiától sem, csak éppen az az „állampolgári szocializáció” fogalmi keretében elemzi a jelenséget). Ide tartoznak

az olyan megállapítások, mint például hogy az egyházi iskolába járók körében „a marginalizálódott társadalmi csoportokhoz kialakult viszonyuk, az önkéntes munkavégzés terén megmutatkozó aktivitásuk és a jövőendő munkájukkal kapcsolatos elképzelések terén volt megragadható markánsabb iskolai hatás” (Pusztai és Török, 2017).

Az elmúlt évek tudományos eredményeit áttekintve azonban mindkét megközelítés adós marad az atipikusnak tekinthető esetek vizsgálatával: azaz az olyan esetekkel, amikor az egyházi iskolákba („mégis”) kerülnek szociológiai értelemben hátrányos helyzetű gyerekek; és azzal, hogy mi jellemzi az egyházi iskolákban a hátrányos helyzetű roma tanulók helyzetét. Kevesebbet tudunk egyelőre azokról az egyházi intézményekről, amelyek a környékbeli iskolákkal összevetve hátrányosabb társadalmi összetételűek, és roma tanulókat is fogadnak. A kiségyházak mellett a református és a katolikus egyház is átvett jó néhány ilyen iskolát.

A roma tanulók helyzetéről és a roma inklúzió lehetőségeiről a magyarországi református általános iskolákban végzett kutatásunk alapján egyrészt igyekeztünk saját, elsősorban oktatásszociológiai, rendszerfolyamatokra fókuszáló kutatási pozíciónkba a megrendelésnek köszönhetően a második, egyházak iránt elkötelezettebb pozíció szempontjait beemelni. Ez az oktatásszociológiai fókusz, éppen rendszerszemlélete miatt, sok rokonságot mutat a fentebb oktatásgazdaságtani-közpolitikai nézőpontként bemutatott megközelítéssel, ugyanakkor a méltányosság-eredményességi szempontok helyett a hangsúlyt az iskolaválasztás és a szegregáció mechanizmusaira s ezek kapcsolatára helyezi, és elsősorban az aktorok logikáira s cselekvéseik következményeire koncentrálnak. Megközelítésmódunk iskolaszociológiai is olyan értelemben, hogy a rendszerszintű megközelítésekkel szemben az iskolára nem „fekete dobozként” tekintünk, hanem az iskolának mint szervezetnek – ide értve az egyes iskoláknak szűkebb és tágabb környezetükhöz fűződő viszonyát is – a működésére is kíváncsiak vagyunk. Mindeközben tanulmányunk fő fókuszába olyan jelenségeket állítunk, amelyeket fentebb „atipikusnak” jellemeztünk.

Tanulmányunk következő részében a kérdőívünk eredményei alapján tanulói összetételük szempontjából jellemezzük a református általános iskolahálózatot, különös tekintettel a roma gyerekeket is fogadó iskolákra. Ezt követően négy olyan református iskolára összpontosítunk, amelyek jelentősebb mértékben fogadnak roma tanulókat is. A mintába olyan iskolákat választottunk, amelyekben 10% körüli, illetve jóval afeletti a roma tanulók aránya. Az elemzésben először azt tárgyaljuk, hogy mik voltak a négy iskola esetében az iskolaátadás mozgatórugói, körülményei. Ezután részletesebben elemezzük a vizsgált általános iskolák beiskolázási stratégiáit, valamint a roma és hátrányos helyzetű tanulók kirekesztésének és befogadásának jellegzetes gyakorlatait (felvételi eljárás, belső szelekciós mechanizmusok). Végül kitérünk az oktatási integrációval kapcsolatos iskolai narratívákra, arra keresve a választ, hogy az egyházi fenntartáson belül létrejönnek-e az együttnevelés vallásos narratív keretben megfogalmazott elbeszélései és gyakorlatai.

Roma tanulók a református általános iskolákban

A rendszerváltás óta két hullámban csúcsonyodott az egyházi fenntartású iskolák létrejötte. Az első hullám az 1991-es egyházi kárpótlási törvény nyomán indult (Liskó és Drahos, 1992). Az 1994-es közoktatási statisztika szerint 54 általános iskolát működtetett a katolikus egyház, 21 általános iskolát a református egyház, és 3 általános iskolát tartottak fenn egyéb egyházak. Amióta a kormány a 2010-es évek elején az egyházi fenntartóknak kedvezve alakította át a jogszabályi környezetet, az egyházi iskolaátvételek újabb lendületet vettek. A református oktatási hálózat 2010 őszére 60 feladatellátási helyen működtetett általános iskolát, 2011 és 2017 között pedig összesen 50 újabb

református iskolai telephely jött létre alapítás, illetve fenntartóváltás révén. A 2018 elején kiküldött kérdőívünkre összesen 100 feladatellátási helyen működő református általános iskola válaszolt, közülük 32 iskolát a helyi önkormányzattól vagy a központi állami fenntartótól vett át az egyház a 2010 óta eltelt időszakban.

Az intézményi szinten mért családi-háttér-index szórása azt mutatja, hogy a többi egyházzal, illetve az állami szektorral összevetve a református iskolák a legkevésbé heterogének a tanulók társadalmi háttérét illetően. A 2016-os Országos Kompetenciamérés iskolai háttérkérdőíveinek adatbázisán végzett számításaink szerint míg az állami rendszerben a roma tanulók becsült aránya 14%, ez az arány a katolikus általános iskolákban 10,5%, a református iskolahálózatban pedig csupán 6,1% volt. A 100 telephelyet érintő felmérésünkben a református iskolák ennél magasabb részarányt jelöltek meg, a mi eredményeink szerint a roma tanulók aránya a református általános iskolákban 10% körüli lehet. Úgy gondoljuk, hogy az eltérés három fő okból adódhat. Egyrészt a demográfiai változások és a diákok elvándorlási folyamatainak következtében az iskolák tanulóinak etnikai összetétele gyorsan változik. Másrészt a Református Egyház 2016–2017-ben több újabb iskolát is átvett. Végezetül a roma tanulókkal kapcsolatos adatok rendkívül szenzitívek, ezért a becsléseket befolyásolhatja az, hogy az iskolaigazgatók miként viszonyulnak az adatgyűjtés megrendelőjéhez, miként vélekednek az adatgyűjtés céljairól, illetve az iskolát érintő lehetséges következményekről. Fontos megemlítenünk, hogy néhány válaszadó iskola fenntartását fejezte ki a roma tanulók arányára vonatkozó kérdésünk kapcsán, és arra hivatkozott, hogy nem gyűjtenek adatokat a tanulók etnikai háttérérol, ennek ellenére szinte minden iskolától kaptunk becslést a roma tanulók arányát illetően.

Az 1. táblázatban összefoglaltuk a kérdőíves adatgyűjtés eredményeit a református iskolarendszerbe járó közel 2000 roma tanuló eloszlásáról. Összesen 30 református általános iskolában magasabb 10%-nál a roma tanulók aránya. A többségi tanulók majd 65%-a viszont olyan iskolába jár, ahol nincs, vagy csak nagyon kevés (legfeljebb 5%) a roma tanulók aránya, míg a roma tanulók

A rendszerváltás óta két hullámban csúcrosodott az egyházi fenntartású iskolák létrejötte. Az első hullám az 1991-es egyházi kárpótlási törvény nyomán indult (Liskó és Drahos, 1992). Az 1994-es közoktatási statisztika szerint 54 általános iskolát működtetett a katolikus egyház, 21 általános iskolát a református egyház, és 3 általános iskolát tartottak fenn egyéb egyházak. Amióta a kormány a 2010-es évek elején az egyházi fenntartóknak kedvezve alakította át a jogszabályi környezetet, az egyházi iskolaátvételek újabb lendületet vettek. A református oktatási hálózat 2010 őszére 60 feladatellátási helyen működtetett általános iskolát, 2011 és 2017 között pedig összesen 50 újabb református iskolai telephely jött létre alapítás, illetve fenntartóváltás révén. A 2018 elején kiküldött kérdőívünkre összesen 100 feladatellátási helyen működő református általános iskola válaszolt, közülük 32 iskolát a helyi önkormányzattól vagy a központi állami fenntartótól vett át az egyház a 2010 óta eltelt időszakban.

38%-a jár abba a 13 református általános iskolába, ahol a roma tanulók aránya 20%-nál magasabb.

1. táblázat. A többségi és roma tanulók kitétsége a református iskolákban
(Forrás: Inkluzív református iskolák kérdőív 2018)

Roma tanulók aránya (%)	Iskolák száma	Roma tanulók a református iskolákban		Többségi tanulók a református iskolákban	
		Fő	Az összes iskola %-ában	Fő	Az összes iskola %-ában
0	20	0	0	6655	26,1
1–5	28	220	11,1	10109	39,6
6–10	21	408	20,6	4311	16,9
11–20	17	607	30,7	3261	12,8
21–80	13	746	37,7	1169	4,6
Összesen	99	1981	100	25505	100

A Dunamelléki Egyházkerületben található iskolák rendelkeznek a legkedvezőbb társadalmi összetétellel, míg a Tiszáninneni Egyházkerület iskolái a leghátrányosabb helyzetűek. A roma tanulók aránya a Tiszáninneni Egyházkerületben (lényegében Borsod-Abaúj-Zemplén megye) a legmagasabbak. A 2. táblázat a roma és hátrányos helyzetű tanulók területi eloszlását mutatja.

2. táblázat A református általános iskolák társadalmi összetétele a négy egyházmegyében
(Forrás: Inkluzív református iskolák kérdőív 2018)

Egyházmegye	Általános iskolai tanulók száma	Ebből roma tanuló	Roma tanulók (%)	10% feletti roma arányú iskolák száma	Hátrányos helyzetű tanulók (%)	Halmazottan hátrányos helyzetű tanulók (%)
Dunántúli	2522	212	9,2	4	10,7	7,3
Dunamelléki	9337	371	5,4	3	9	4,3
Tiszáninneni	4493	621	18,7	10	14	8,8
Tiszántúli	11567	777	10,9	13	12,5	9,3
Mindösszesen	27919	1981	10,4	30	11,4	7,4

A református általános iskolák összetételét megyénkénti bontásban is összehasonlítottuk az egyház adott megyében található összes általános iskolájával. A 3. táblázatban Budapestet és azokat a megyéket vetjük össze, ahol legalább öt református általános iskola található. Csongrád megye kivételével a roma tanulók aránya a református iskolákban alacsonyabb, mint a megye általános iskoláiban összességében. Az eltérés az ország keleti megyéiben a leginkább kiugró (Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Jász-Nagykun-Szolnok), éppen ott, ahol a roma tanulók százalékos aránya országos összehasonlításban a legmagasabb. Ebből arra következtethetünk, hogy

ezekben a térségekben a református iskolák egyik legfőbb vonzereje etnikai homogenitásukból fakad.

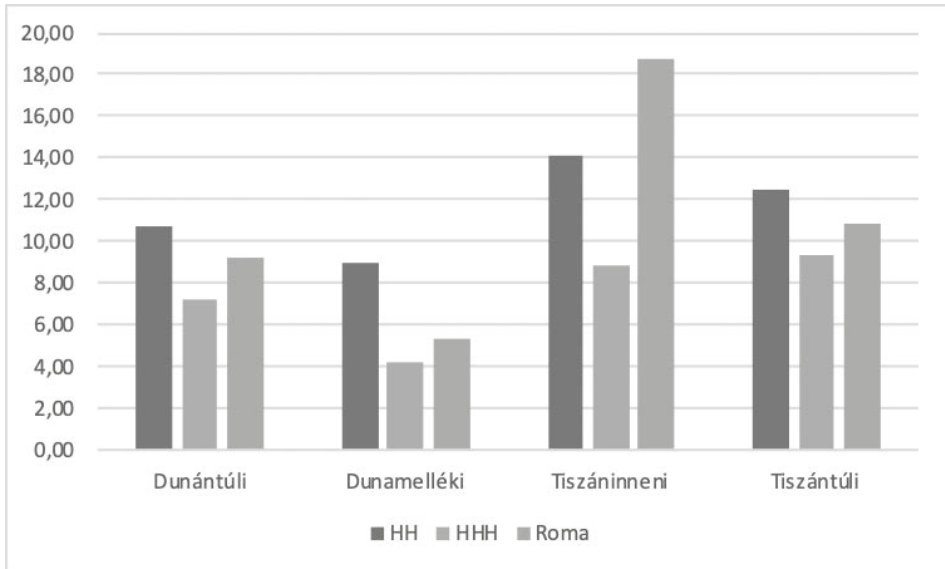
3. táblázat. Roma tanulók a református iskolákban a megye általános iskoláival összehasonlítva (ahol legalább öt református általános iskola működik) (Forrás: OKM 2013; Inkluzív református iskolák kérdőív 2018)

Megye	Roma tanulók aránya az általános iskolákban (OKM, 2013)	Roma tanulók aránya a református iskolákban (iskolák száma)	A református iskolák részaránya a megyében (%)
Budapest	8,6	1,5 (7)	1
Bács-Kiskun	10,7	6 (6)	7,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	32,8	14,1 (16)	15
Csongrád	5,1	11,9 (5)	10
Fejér	5,8	4,2 (5)	5
Hajdú-Bihar	16,2	5,8 (11)	9
Jász-Nagykun-Szolnok	20,4	7,9 (9)	6
Pest	8,1	4,3 (12)	5
Szabolcs-Szatmár-Bereg	28,7	6,2 (9)	5
Veszprém	6,7	5,6 (7)	3

Megemlítendő, hogy Baranya megye három református általános iskolája viszont ellentétes szerepet tölt be a helyi iskolarendszerekben. Míg az összes iskolában a roma tanulók aránya 18,9%, a három református iskolában ez a szám 34%.

A roma tanulók aránya magasabb az államtól, illetve az önkormányzatoktól 2010 után átvett iskolákban, 13,2% az átvett iskolákban és 9,2% a „régibb” református iskolákban. Ebből arra következtethetünk, hogy a régebbi alapítású református iskolák kevésbé fogadják be a roma tanulókat, miközben a közelmúltban átvett iskolák egy része továbbra is befogadja a (korábbi) beiskolázási körzetben élő roma gyerekeket.

A kérdőívünk adatai szerint a református általános iskolák tanulóinak 11%-a hátrányos helyzetű, 7%-a halmozottan hátrányos helyzetű, és 10%-uk roma származású. A legtöbb esetben a roma háttérű diákok aránya korrelál a hátrányos helyzet mutatóival, egy-két kivételtől eltekintve nem találtunk olyan iskolát, ahol viszonylag alacsony lett volna a romák aránya és magas a hátrányos helyzetűek aránya. Az 1. ábra a HH, HHH és roma tanulók arányát regionális összehasonlításban mutatja be.

1. ábra. HH, HHH és roma tanulók eloszlása a református egyházkerületekben
(Inkluzív református iskolák kérdőív 2018)

Négy református általános iskola

2018 februárja és májusa között négy általános iskolai esettanulmányt készítettünk. A kutatás során különös figyelmet fordítottunk az iskolát körülölelő helyi iskolapiac dinamikáinak feltérképezésére, az iskolák felvételi gyakorlataira, valamint a roma és a hátrányos helyzetű csoportok beiskolázása előtt tornyosuló lehetséges akadályokra, illetve a roma tanulók befogadásával kapcsolatos vélekedésekre, iskolai, pedagógiai gyakorlatokra.

Félig strukturált interjút készítettünk az iskolavezetéssel, a pedagógusokkal, helyszínenként legalább három szülővel, az iskolafenntartóval, illetve más fontos helyi szereplővel (pl. önkormányzati tisztviselővel és a roma nemzetiségi önkormányzattal). A mintába négy olyan általános iskolát választottunk, amelyekben a roma tanulók aránya 10% feletti. Mindegyiket 2010 után vette át az egyház. Egyiskolás és többiskolás fenntartókat is bevettünk a vizsgálatba annak érdekében, hogy az oktatási inklúziót eltérő helyi és intézményi kontextusokban vizsgálhassuk. A kiválasztott iskolák közül egy-egy megyeszékhelyen, illetve kisvárosban, kettő pedig falun található. A 4. táblázat a négy iskola számszerűsíthető jellemzőit veti össze. A családháttér-index mindegyik iskolában elmarad az országos átlagtól. A legkedvezőtlenebb összetétele a piros és a narancs iskolának van.

4. táblázat. A minta jellemzői

Iskola	Sárga-Narancs Református Általános Iskola	Kék Református Általános Iskola	Zöld Körzeti Református Általános Iskola	Piros Református Általános Iskola	
Egyházkerület	Dunamellék	Tizsántúl	Tizsáninnen	Tizsáninnen	
Lakosság száma	3 000+3 000	12 000	4 500	160 000	
Település-típus	Egyiskolás falu	Többiskolás város	Egy iskola hat falu számára	Többiskolás megyeszékhely	
Fenntartó	Egyházközség	Egyházközség	Egyházkerület	Egyházkerület	
Átvétel időpontja	2012			2014	
Helyi iskolapiac jellemzői	A Sárga iskolában a tanulók 15%-a bejáró a közeli kisvárosból	A településen három iskola található, komoly versengés folyik a tanulókért.	Hat falut szolgál ki, a tanulók iskolabuszsal járnak be.	Többiskolás város	
Roma tanulók					
Roma tanulók aránya a kistérségben	16%	35%	26%	16%	
OKM 2016	Sárga 8% Narancs 20%	20%	69%	22%	
Kérdőív (2018)	Sárga 6% Narancs 20%	15%	55%	60%	
RGYVK (OKM 2016)	Sárga 40% Narancs 47%	36%	79%	52%	
CSH-index					
2016. 8. oszt	-0,2	-0,7	-0,5	-0,4	-0,5
2017. 8. oszt	-0,6	-0,7	-0,4	nincs adat	-1,1
Továbbtanulási mutatók (OKM 2016)					
Gimnázium	Sárga 20% Narancs 0	28%	20%	22%	
Szaktgim.	60%	60%	47%	40%	46%
Szakközépisk.	20%	40%	25%	30%	32%
Nem tanult tovább	0	0	0	10%	0

A református iskolák helyzete a helyi iskolapiacokon

A felmérés is alátámasztotta, hogy az egyiskolás települések és a többiskolás települések helyzete jelentősen eltér egymástól a helyi iskolapiacokon versengő erők tekintetében. A kérdőívre érkező válaszok alapján típusokba soroltuk az egyiskolás és többiskolás települések iskoláit, mindenekelőtt az alapján, hogy az iskolában a roma tanulók aránya hogyan viszonyul a környékbeli iskolákéhoz.

A többiskolás településeken a református iskolák legtöbb esetben kétségkívül egyfajta menedéket kínálnak azoknak a családoknak, akik a roma tanulóktól elkülönítve kívánják taníttatni a gyermekeiket. Ezek az iskolák a környékbeli iskoláknál szignifikánsan alacsonyabb romaarányról számoltak be.

A többiskolás településeken működő 71 telephely közül 11 intézmény vezetője nyilatkozta a kérdőívben, hogy szerinte nincs olyan iskola a közelben, ahol „a tanulók társadalmi összetétele jelentősen rosszabb” lenne, mint az övék, és csupán nyolc olyan városi református iskolát találtunk, amelyben a kistérségi iskolák átlagánál magasabb a roma tanulók aránya. Az esettanulmányok közül a piros iskola (részletesebben: Eröss, 2019, jelen számban) képviseli ezt az iskolatípust. Az alig több mint 200 fős iskola egy megyeszékhelyen található. Piros várost hosszú ideje etnikai alapú feszültségek szabdalják, és a város erősen szegregált iskolarendszert épített ki. A város iskoláira jellemző kirekesztő gyakorlatok egészen a közelmúltig főleg az iskolán belüli szelekcióban merültek ki, nem pedig az iskolák közötti elkülönítésben. Azonban az egyházak, a református iskolákat is beleértve, hagyományosan „romamentes” iskolákat működtettek. Piros iskola átvétele viszont az egyházkerület előljárójának elbeszélése szerint egyértelműen abba a törekvésbe illeszkedik, hogy az egyház is kivegye a részét a roma és hátrányos helyzetű tanulók oktatásából a városban.

Egy harmadik iskolatípusba sorolhatjuk azokat az intézményeket, ahova jár ugyan néhány roma tanuló, de a romák aránya a környék általános iskoláinak átlaga alatti vagy annak közelében marad. Ezeknek a református iskoláknak a tipikus példája a kék iskola. Kék város a tiszántúli régióban található, 12 000 lakosa közül megközelítőleg 3 000 roma származású. Az iskola közel 500 tanulója évfolyamonként 2, illetve 3 osztályba jár. Kék iskolában a 2012-es fenntartóváltás idején a roma tanulók arányát 30%-ra becsülték, azóta ez a szám fokozatosan csökken, 2018 tavaszán 15% körül mozgott. Az újonnan felvett évfolyamokon a roma tanulók aránya 10-12% körüli, és a hátrányos helyzetű tanulók aránya is jelentősen csökkent.

Tomasz (2017) hívja fel arra a figyelmet, hogy az egyházi iskolák az egyiskolás településeken nemcsak az egyháziakhoz képest, de az állami iskoláknál is hátrányosabb helyzetűek (a hátrányos helyzet, halmozottan hátrányos helyzet és ingyenes étkeztetés adatai alapján). Az, hogy az egyházi fenntartású iskolák körében 2010 óta megemelkedett a hátrányos helyzetű diákok aránya, elsősorban az iskolaátvételeknek, és ezen belül is az egyiskolás településeken átvett iskoláknak köszönhető.

Ennek ellenére számos református iskola az egyiskolás falvakban is mágnesként vonzza a környező települések többségi diákjait, és jóval kedvezőbb az összetételük a környékbeli falusi iskolákéénál. Az esettanulmányok közül a sárga iskola képviseli ezt a típust. Sárga és Narancs falvak 8 km távolságra helyezkednek el egymástól a Dunamelléki Egyházkerületben. 2012-ben a két iskolát összevonták, de azok továbbra is két telephelyen működnek, a két iskolának pedig a két falu a közös beiskolázási körzete. A gyakorlatban azonban a gyerekek a saját lakóhelyükön található tanintézetbe járnak. A sárga tagiskola 8%-os roma tanulói arányról számolt be, míg narancs tagiskola 20%-osról. Míg narancs tagiskolában csupán a tanulók 3%-a bejáró, sárga tagiskolában ez az arány 16%-os. Ők szinte kivétel nélkül egy szomszédos kisvárosból érkeznek,

jellemzően a helyi társadalom felsőbb rétegéhez tartoznak, a családok iskolaválasztását pedig elsősorban az motiválja, hogy kimenekítsék a kisváros egyre jobban szegregálódó állami iskolájából a gyermekeiket. A sárga iskola három iskolabuszt működtet, ami a település távolabbi részein lakó gyerekek mellett a bejáró nem roma tanulókat szállítja. Ebből következően a sárga iskola társadalmi összetétele kedvezőbb, mint magáé a településé, míg a narancs iskola tanulói összetétele a település szociális adottságait tükrözi.

A mintánkban a narancs tagintézmény mellett a zöld iskola képviseli azokat az iskolákat, ahol a romák aránya megegyezik a kistérségi lakossági arányokkal, és családi-háttér-indexük negatív. Zöld iskola hat falut szolgál ki egy északkelet-magyarországi völgyben, ahol megközelítőleg 4 500-an laknak. A falvak lakói – köztük romák is – több mint száz évig a helyi szénbányákban dolgoztak, amíg 2004-ben be nem zárták az utolsó bányát is. A képzetlen munkavállalók azóta leginkább a közeli városok transznacionális vállalatainak összeszerelőüzemeibe járnak el dolgozni, illetve sokan kivándoroltak Nyugat-Európába. Zöld iskola arról számolt be, hogy 180 tanulójának 55%-a roma. A térség bányászati múltja miatt a romák nagymértékben asszimilálódtak, gyakoriak a vegyes házasságok. Jellemzően az osztályok kevesebb mint fele jön egyértelműen többségi családi háttérből, míg a tanulók kb. 10%-ának roma mindkét szülője, a többiek pedig vegyes családból származnak. A környező térségekkel éles ellentétben a szülők és a pedagógusok egyaránt úgy nyilatkoztak, hogy a völgyben romák és nem romák békében élnek egymás mellett.

A fenntartóváltás motivációi, jelentősége az iskolák szempontjából

Az általános iskolák 2013-as államosítása előtt az egyházaknak közoktatási megállapodást kellett kötniük a helyi önkormányzatokkal, amely rögzítette a tulajdoni viszonyokat és a pedagógusok jövőbeni alkalmazását, továbbá hogyha valamelyik fél erre igényt tartott, a leendő beiratkozási létszámokat és a beiskolázási körzeteket. A KLIK létrejötté óta azonban az önkormányzatok már nem vesznek részt a folyamatban, és nincs beleszólásuk a településen található egyházi iskolák működésébe. Amennyiben megszerzik a szülők 50%-ának hozzájárulását, az egyház megkeresi az Emberi Erőforrások Minisztériumát egy oktatási szolgáltatás nyújtására vonatkozó szándéknyilatkozattal az adott településen, majd a Minisztérium dönt az átvételről.

A vizsgált négy iskola mindegyikét 2010 után vette át az egyház. A felmérés is igazolta, hogy ezek az újabban átvett iskolák sokkal inkább leképezik a település lakosságának összetételét, vagyis kevésbé szelektívek, mint a református egyház régebbi alapítású iskolái. Az esettanulmányokból mégis az derült ki, hogy az átvételük óta még a magasabb roma arányú iskoláknak (zöld iskola és piros iskola) is sikerült megtartaniuk a tanulólétszámát és javítani a relatív helyzetükön a környékbeli állami fenntartású iskolákhoz képest.

Ez a helyzeti előny a kék kisvárosi iskola esetében a legszembetűnőbb. Az iskolát 2012-ben vette át az önkormányzattól a helyi református egyházköztség. Az egyházköztség főgondnoka az iskola céljait tömören a következőképpen fogalmazta meg: „mi nem elitiskolát akartunk, hanem jó iskolát”. A református egyházköztség közoktatási megállapodást írt alá az önkormányzattal, amely lefektette, hogy a tanárokat két évig nem bocsátják el, a tanulók minimum 50%-a helyi lakos kell legyen, és hogy az iskola továbbra is kiveszi a részét a település hátrányos helyzetű és roma tanulóinak felvételéből. Azonban 2012 óta az iskolában a roma tanulók aránya 30%-ról 15%-ra csökkent, és az újabb évfolyamokon körülbelül 10-12%-os. A város iskoláinak társadalmi polarizációja jelentősen fokozódott annak következtében, hogy 2013-ban a katolikus egyház is általános iskolát indított, amely – forrásaink szerint – sosem vett fel egyetlen roma tanulót sem. Ezzel

párhuzamosan az állami fenntartású általános iskolában egyre nő a romák aránya, és a beiskolázási egyezség megszegése komoly feszültségeket gerjesztett a városvezetés és a református iskola között. Az iskolavezetés ugyanakkor meg van győződve róla, hogy szerencsés egyensúlyi helyzetet sikerült teremteniük, és csak olyan roma tanulókat vesznek fel, akik megfelelnek a saját felvételi kritériumaiknak. Kék város esetében az egyházi átvétel tehát azt jelentette, hogy az iskola kiléphetett a romák és a hátrányos helyzetű tanulók városi szinten koordinált elosztási rendszeréből, és egyfajta „puha” szelekciós rendszert fejlesztett ki, amelynek köszönhetően sikerült az osztályokon belül a kívánatos mértékűre beállítani a roma tanulók számát.

Piros nagyvárosi iskola esetében a roma tanulók aránya nem csökkent az átvétel óta, sőt, az arányuk kis mértékben növekszik. Az iskolaátvételt a református felekezeti igazgató kezdeményezte, a kezdeményezés nem ütközött sem a szülők, sem a pedagógusok ellenállásába. A pedagógusok és az iskolavezetés az iskola 2014-es egyházi átvételét egyfajta második esélynek tekinti a városi iskolák közötti éles versengés, a tanulóihiány és az alulfinanszírozott állami iskolarendszer adottságai közepette. Az iskola számára az egyházi fenntartás egyben azt az ígéretet is jelentette, hogy az iskola tiszta lappal indulhat, és lemoshatja magáról a „cigányiskola” stigmáját, ami egy szomszédos gettóiskolával való összevonás nyomán alakult ki. Piros iskola akkor lett egyházi iskola, amikor a város egyházi iskoláinak már eleve osztozniuk kellett a tanulókon, és noha a református profil új kezdetet biztosított az iskolának, a magas roma tanulói arány továbbra is beárnyékolja ezt a profilt, és nem teszi az iskolát vonzóvá a távolabbi városrészekben lakók számára.

A hat település lakosságát beiskolázó zöld iskolát a Tiszáninneri Református Egyházkerület 2012-ben vette át. Az iskolaátvétel minden érintett fél szerint elsősorban finanszírozási kényszerűségből történt. Első ízben a 2010–11-es tanév végén tűnt fel a görögkatolikus egyház a képből, azonban mivel a völgy alapvetően református identitású, az

A hat település lakosságát beiskolázó zöld iskolát a Tiszáninneri Református Egyházkerület 2012-ben vette át.

Az iskolaátvétel minden érintett fél szerint elsősorban finanszírozási kényszerűségből történt. Első ízben a 2010–11-es tanév végén tűnt fel a görögkatolikus egyház a képből, azonban mivel a völgy alapvetően református identitású, az egyik település lelképásztornak közbenjárásával végül az önkormányzat a református egyházkerületet kereste meg.

Mivel ez az egyetlen iskola látta el a völgy településeit, és továbbra is hat falu alkotja az iskola kötelező beiskolázási körzetét, így az ide jelentkezőkkel szemben nem is támasztanak semmilyen felvételi követelményt. Az iskolaépület az önkormányzatok tulajdonában maradt, az egyházzal 2030-ig kötöttek működtetési szerződést. A fenntartóváltástól a fontosabb szereplők tehát nem az iskola kifizérítését várták, ennek talán nem is lett volna realitása. Noha voltak ilyen hangok, azok nem voltak hatalmi pozícióban, és az alapvetően asszimilált roma lakosságú völgyben az iskola „kifizérítése” nem jelent meg elsődleges célként.

egyik település lelkipásztorának közbenjárásával végül az önkormányzat a református egyházkerületet kereste meg. Mivel ez az egyetlen iskola látta el a völgy településeit, és továbbra is hat falu alkotja az iskola kötelező beiskolázási körzetét, így az ide jelentkezőkkel szemben nem is támasztanak semmilyen felvételi követelményt. Az iskolaépület az önkormányzatok tulajdonában maradt, az egyházzal 2030-ig kötöttek működtetési szerződést. A fenntartóváltástól a fontosabb szereplők tehát nem az iskola kifizérítését várták, ennek talán nem is lett volna realitása. Noha voltak ilyen hangok, azok nem voltak hatalmi pozícióban, és az alapvetően asszimilált roma lakosságú völgyben az iskola „kifizérítése” nem jelent meg elsődleges célként.

A Tiszáninnenli Egyházkerület egyházfejlesztési stratégiájának egyik alapelve, hogy az intézményfenntartási tapasztalattal nem rendelkező kisebb gyülekezetek helyett inkább az egyházkerületet válják az új intézmények fenntartójává. Az egyházkerületi fenntartásnak – piros iskolához hasonlóan – zöld iskola esetében egyértelmű finanszírozási hozzájárulás van, ugyanis az iskola kiegészítő támogatást kap az egyházkerületi alapból. Ebből a forrásból finanszírozzák a csoportbontások miatt felmerülő plusz státuszokat (ld. alább), az iskolabuszt (évi 7,5 millió Ft), a gyermekétkeztetést (évi 7-8 millió Ft), valamint egy-egy alkalommal jelentősebb hangszervásárlást is.

Eleinte komoly feszültségek voltak az iskola körül, a szülők panaszt emeltek a nagy számban távozó pedagógusok miatt, ellenérzéseket váltott ki az évtizedek óta ott tanító igazgató távozása, nehéz volt megtalálni a „közös hangot” a kívülről érkező igazgatóval. A hullámok azonban mára lecsillapodtak.

Végül térjünk rá sárga-narancs összevont iskolára. 2012-ben Sárga község helyi önkormányzata felajánlotta az iskola átvételét a katolikus egyháznak, azonban ez a próbálkozás kudarcot vallott. Ekkor sárga iskola igazgatója, aki tagja a református oktatási szaktanácsadói hálózatnak, és kapcsolatban állt az egyházközszéggel, kezdeményezte, hogy kérjék fel a református egyházat az összevont iskola átvételére. Az önkormányzatok két gyakorlati szempontot mérlegeltek: egyrészt aggódtak amiatt, hogy az általános iskolák közelgő államosítása miatt elvesztik a kapcsolatot az iskolákkal, másrészt a csökkenő gyerekszámából adódóan egyre komolyabb pénzügyi nehézséget jelentett számukra az iskolák finanszírozása. Mindkét önkormányzat számára megnyugtatóbbnak tűnt saját korábbi iskolai infrastrukturális beruházásainak fenntartása egy egyházi gazda mellett. Az iskolák épületei az önkormányzat tulajdonában maradtak, bérleti díjat az egyháznak nem kell fizetnie.

Noha egyik település sem református többségű, az iskolaátadás mégis zökkenőmentesen zajlott, csupán néhány család döntött úgy, hogy máshová iratja át a gyermekét. Az iskolaösszevonas nyomán a két iskola közötti átтанítás miatt jobb lett a szakos ellátottság, az önálló gazdálkodás lehetővé teszi, hogy jó néhány óraadót alkalmazzanak, illetve lehetőség van arra is, hogy a gyógypedagógust, az iskolapszichológust, a fejlesztő pedagógust vállalkozói szerződés keretében foglalkoztassák, ami szintén nem lenne elképzelhető egy állami iskolában. Mindkét tagiskola alapvetően „befogadónak” tartja magát, hiszen a két községből minden gyermeket felvesznek, és tanulói összetételük vegyes. Az iskolavezetés mégis arra törekszik, hogy azzal „javítsanak” a tanulók összetételén, hogy a környékbeli településekről minél több tanulót vonzanak az iskolába, hiszen abban bíznak, hogy a kedvezőbb társadalmi háttérű tanulókkal jobb eredményeket érhetnek el a tagiskolák.

Míg Kék városban az egyházközség kezdeményezte az iskola átvételét, a többi esetben az egyházközség nem vett részt tevőlegesen a folyamatban. Az egyházi fenntartót mind a többségi, mind a roma szülők döntő többsége pozitívan fogadta annak ellenére, hogy nagy részük nem jár rendszeresen templomba, és viszonylag laza szálakkal kötődnek a református gyülekezetekhez. Bár a szülők pozitívan állnak hozzá az iskola vallásos

jellegehez, az iskolák többségüket általában nehezen tudják rávenni a családi istentiszteletek látogatására.

Az egyházi iskolaszektor nagyobb igazgatási és pénzügyi autonómiája csábító alternatíva volt az önkormányzatok és iskoláik számára. A Református Egyházat három esetben elsősorban praktikus okokból keresték meg: leginkább azért, mert a helyi önkormányzatok és a tantestület aggódott az iskolafenntartás központosítása miatt. A 2000-es évek végére egyre nagyobb terhet jelentett a helyi önkormányzatoknak a kisebb falusi iskolák finanszírozása (zöld iskola és sárga-narancs iskola példája), illetve a megfelelő pedagóguslétszám biztosítása (piros és sárga-narancs iskola). Minden iskola nagyobb pénzügyi stabilitásról és vezetői függetlenségről számolt be az egyházi fenntartásba kerülés óta. A zöld és a piros iskola esetében a fenntartó egyházkerulettől kapott célzott támogatás egyértelmű többletforrást ad az iskolavezetés kezébe.

Azok az iskolák, amelyeknek tantestületében és tanulói körében folytonosság tapasztalható, gyakran „táblacserés” iskolának mondják magukat, arra utalva, hogy a körülmények – leginkább a tanári kar és a tanulók – lényegében alig változtak valamit az egyházi iskolaátvétel óta. A pedagógusok, a szülők és a tanulók közötti békés kompromisszumot elősegítendő ezek az iskolák ugyanis arra törekedtek, hogy az egyházi iskolává válás folyamatát a lehető legtapintatosabban vigyék végbe. Minden ilyen iskolában éles válaszvonalat érzékeltünk a „rég rendszerben” felvett osztályok (amelyeket általában az iskola régi gondjaival, főleg a súlyosabb magatartásproblémákkal azonosítottak), és az újonnan felvettek között, akik már az iskola református korszakának „nyugodt légkörében” szocializálódtak. Zöld iskola kivételével a tanári kar nagy része az iskolában maradt, és saját vallásos meggyőződésétől függetlenül elégedett volt az új fenntartóval és az iskola vallásos karakterével.

Az egyházi iskolaszektor nagyobb igazgatási és pénzügyi autonómiája csábító alternatíva volt az önkormányzatok és iskoláik számára. A Református Egyházat három esetben elsősorban praktikus okokból keresték meg: leginkább azért, mert a helyi önkormányzatok és a tantestület aggódott az iskolafenntartás központosítása miatt. A 2000-es évek végére egyre nagyobb terhet jelentett a helyi önkormányzatoknak a kisebb falusi iskolák finanszírozása (zöld iskola és sárga-narancs iskola példája), illetve a megfelelő pedagóguslétszám biztosítása (piros és sárga-narancs iskola). Minden iskola nagyobb pénzügyi stabilitásról és vezetői függetlenségről számolt be az egyházi fenntartásba kerülés óta. A zöld és a piros iskola esetében a fenntartó egyházkerulettől kapott célzott támogatás egyértelmű többletforrást ad az iskolavezetés kezébe.

Felvételi eljárás, beiskolázási körzetek, belső szelekció

Noha alapvetően tilos felvételi vizsgát tartani a magyar általános iskolákban, mégis elterjedt gyakorlat, hogy „puha” eszközökkel szűrjük a jelentkezőket. Ez alól a református általános iskolák sem jelentenek kivételt, pedig a törvény az egyházi fenntartású iskolák számára is csupán azt engedélyezi, hogy vallásos meggyőződés alapján válogassanak. Ráadásul,

míg az állami iskolák kötelesek előnyben részesíteni a halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat a beiratkozás során, a református iskoláknak nincs ilyen kötelezettségük.

A 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről előírja, hogy minden közoktatási intézménynek legyen beiskolázási körzete. A beiskolázási körzeteket a Kormányhivatal jelöli ki a helyi önkormányzatokkal egyetértésben. A jogszabály 50. §-a értelmében az állam által fenntartott iskolák kötelesek minden körzetes tanulót felvenni. A tanulók bármely szabad férőhellyel rendelkező iskolába jelentkezhetnek a lakóhelyük szerinti beiskolázási körzeten kívül is, így tehát a szülők szabadon választhatnak iskolát. A törvény 33. §-a szerint amennyiben az egyházi iskola fenntartója közoktatási megállapodást kötött a helyi önkormányzattal vagy a minisztériummal (ahogyan ez minden esetben megtörténik), és ebből következően kiegészítő állami támogatásra jogosult, kötelező beiskolázási körzettel is rendelkeznie. A beiskolázási körzet lehet az egész település vagy a fővárosban az a kerület, ahol az iskola működik. Ezért a többiskolás településeken az egyházi iskolák beiskolázási területe általában nagyobb, mint az állami iskoláké, és további iskoláztatási alternatívát kínálnak a szülők számára. Ebből következik, hogy az egyházi iskolák válogathatnak a jelentkezők között, és tulajdonképpen csak azok kötelesek felvenni minden jelentkezőt a településről, amelyek a település egyetlen iskolájaként működnek. Az államnak minden esetben kötelessége gondoskodnia egy nem „aránytalan terhet” jelentő távolságban található világi alternatíváról azon szülők számára, akik nem szeretnék egyházi iskolába adni a gyermeküket. Bár a fenntartók számoltak be olyan esetekről, ahol a szülők vitatták, hogy mit is jelent az „aránytalan terhet”, efféle konfliktus egyik esettanulmányban szereplő iskola körül sem alakult ki, noha zöld és sárga-narancs iskola esetében világi alternatíva nincs az érintett településeken.

Az iskolák felvételi gyakorlatai nagyban függenek attól, hogy az adott református iskolának van-e kötelező beiskolázási körzete vagy sem. Az egyiskolás településen található zöld, illetve sárga-narancs iskola köteles felvenni minden jelentkezőt a beiskolázási körzetéből. Mindkét iskola működtet iskolabuszjáratot, amely – Sárga faluban nagyobb mértékben, zöld völgyben kevésbé – azt a célt szolgálja, hogy további tanulók jelentkezzenek a környező településekről. Sárga iskolában bejárók nélkül a jelenlegi 8%-os roma tanulói arány 10% körül lenne (ugyanakkor a Sárga falu közelében található városban az állami iskola becsült 30%-os roma tanulói aránya legalább 3-4%-kal csökkenne), ha a szomszédos településről bejárók a helyi iskolájukban maradnának. Míg a helyben lakó gyermekeket automatikusan felveszik a Sárga iskolába, a bejárók között válogathat az iskola, és elutasíthatja a problémásnak ítélt tanulókat. A beiskolázási körzeten kívülről felvett jelentkezőknek bele kell egyezniük, hogy részt vesznek a vallásos nevelésben. Narancs tagiskolában jóval kevesebb a bejárók aránya, ezért ott nagyjából leképeződik a település lakossági összetétele. Zöld iskolában nincs felvételi, minden jelentkezőt felvesznek az iskola egyetlen osztályába. Az új igazgatója két éve azonban egy képességfelmérő rendszert vezetett be. Igen korán, az első osztály szeptemberének végén a fejlesztő pedagógus segítségével a tanulókat két csoportra osztják a képességeik szerint, és onnantól kezdve heti 15 tanórában csoportbontásban tanulnak (matematikát, írást-olvasást, környezetismeretet és hittant).

Zöld iskola esetében a gyermekek szétválogatását követelő szülői nyomás nem volt különösebben erős, éppen ezért ez a gyakorlat különösen aggasztó, hiszen a képességek szerinti szelekcióval az iskola olyan maradandó válaszfalakat húz a tanulók közé, amelyek korábban nem léteztek sem az iskolában, sem a helyi társadalomban. A szülők és a tanárok egyaránt örömmel üdvözölték a csoportbontást, sőt, állítólag még a szomszédos városi iskolák is irigyen tekintenek rá. Az alacsonyabb osztálylétszám olyan pozícióelőérő érv, amitől azt várják, hogy a közeli kisvárosból is átcsábíthatnak családokat.

Kék kisvárosi iskolában nem tartanak felvételit. Az iskola befogadó szellemiségűnek tartja magát, és a vezetés egyértelműen elkötelezett a roma tanulók felvétele iránt.

A presbitérium vezetője úgy foglalta össze a hozzáállásukat, hogy „mi nem akarunk fehér iskolát”. Ennek ellenére a roma tanulók befogadásának legfőbb akadálya kétségtelenül az iskolai felvételi eljárásrendből fakad. A beiskolázás során az iskola legfőbb elvárása az, hogy a szülő a gyerekkel megjelenjen az iskola által december és május között havonta egy szombaton szervezett „játsszóházi sorozaton”, vagy a nyílt tanítási napokon, amit a negyedikes tanítók tartanak. A programokat Facebookon, az iskolában és az óvodákban kihelyezett plakátokon hirdetik. Ezután a szülőket meghívják egy személyes beszélgetésre az igazgatóval. Fontos, hogy a jelentkező gyerek meg legyen keresztelve, a szülők befizessék az egyházi hozzájárulást, a lelkészi ajánlás azonban csak formalitás, a felvételhez ez valójában nem szükséges. Így tavaszra már kialakul az elsős szülői kör, és azt, aki csak a beiratkozáskor jelenik meg áprilisban, elutasítják. A jelentkezést az állami beiskolázásnál másfél-két hónappal korábban, március elejére időzítik. A felvétel kritériuma tehát az előzetes ismerkedés és az iskolával való együttműködési készség.

Az iskola vezetése meggyőződéssel állítja, hogy minden lehetőséget megadnak az érdeklődő szülőknek, hogy felvegyék az iskolával a kapcsolatot, ugyanakkor elvárják, hogy a szülő kitartó érdeklődést mutasson az iskola iránt, az pedig nem merül fel az, hogy az iskolának kellene kinyúlnia a hátrányos helyzetű szülők felé. Ennek eredményeképpen az iskolában azon kevés roma szülő jelenik meg, akik nagyon tudatosan tervezik a gyerekük iskoláztatását, és hajlandóak ezért áldozatokat vállalni. Ez a szülői kör azonban bizonyosan nem bővült az elmúlt évek során.

Piros nagyvárosi iskolának a szomszédos iskolák közül egy görögkatolikus, egy állami, valamint egy hasonló összetételű katolikus iskolával kell „megküzdenie” a gyerekekért. Az iskolában egymás mellett párhuzamosan működik egy angol két tanítási nyelvű osztály és egy kisebb létszámú „sima” osztály. Bár nyilvánvaló, hogy társadalmi szempontból elválik egymástól a két osztály, és szinte kizárólag roma tanulók járnak a „sima” osztályokba, a kiválasztási folyamat itt is látens módon megy végbe. Az igazgató és a leendő első osztályos tanítók minden szülővel külön találkoznak, és a gyereket a szülő kívánsága szerinti osztályba teszik. Ezen a megbeszélésen azonban az SNI-s tanulók szüleit, a beszédhibás gyermekeket és azokat, akik nem tanultak az óvodában angolul, eltanácsolják attól, hogy az angolos osztályba jelentkezzenek. Ebből következően a roma és a hátrányos helyzetű szülők jóval kisebb valószínűséggel kerülnek a két tanítási nyelvű osztályba.

A nagyvárosi iskolapiac kontextusában azonban az angol tagozatos osztály sem jelent egyértelműen nyugalomra okot a beiskolázások idején, hiszen a városban számos más iskola is kínál két tannyelvű oktatást. A fenntartó képviselője elmondta, hogy az angol-magyar két tannyelvű osztály indítása tudatos választás volt az iskola helyzetének javítására, amit annak tudatában vállaltak, hogy ott alig lesznek romák. Az iskola a két tannyelvű képzésre kap plusz erőforrást a központi pénzalapból.

Sárga faluban és Kék városban a református fenntartó színre lépése egyértelműen hozzájárult a helyi iskolarendszer polarizálódásához. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a helyi iskolapiacok társadalmi polarizációja a magyar társadalomban széles körben

Kék kisvárosi iskolában nem tartanak felvételit. Az iskola befogadó szellemiségűnek tartja magát, és a vezetés egyértelműen elkötelezett a roma tanulók felvétele iránt. A presbitérium vezetője úgy foglalta össze a hozzáállásukat, hogy „mi nem akarunk fehér iskolát”. Ennek ellenére a roma tanulók befogadásának legfőbb akadálya kétségtelenül az iskolai felvételi eljárásrendből fakad.

jelen lévő társadalmi feszültségeket tükrözi, elsősorban a nem roma szülők határozott törekvését, hogy elszigeteljék gyermekeiket a roma gyermekektől. Ebben a helyzetben az egyházi iskolák nyílt és hallgatólagos szelekciós előjoga tovább mélyíti a meglévő társadalmi szakadékokat.

A szabad iskolaválasztás általános feltételrendszere mellett az egyházi iskolák kiegészítő helyzeti előnyökhöz jutnak, a gyerekek közötti válogatást az egyházi iskolák magától értetődőként veszik. A szabad iskolaválasztás diskurzusa önmagában természetesnek tünteti fel a felvételi folyamatban működésbe lépő társadalmi-habitusbeli szelekciót, a vallási alapelvek elfogadásának kritériuma pedig tovább erősíti, és egy morális dimenzióval egészíti ki azt a narratívát, amiben az iskolai elvárásokhoz való igazodás válik a beengedés kritériumává. Ebben a kontextusban azokban az esetekben, ahol az iskolának van választása, csak határozott vezetői törekvés, illetve országos vagy regionális egyházi szintű elköteleződés ellensúlyozhatja a hátrányos helyzetű és roma tanulók kiszorítását.

A pasztorációs többlet

Végül azzal a kérdéssel foglalkozunk, hogy milyen keretben értelmeződik az iskolákban a tanulók diverzitása és az oktatási inklúzió feladata. A református iskolák a magyar iskolarendszer szerves részei abban az értelemben, hogy számos fentebb leírt kirekesztési mechanizmus általánosságban is jellemző a magyar iskolákban, és nem kimondottan a református (vagy általában az egyházi) fenntartás sajátja. Elsőként most is általánosabb jelenségekről lesz szó, azután pedig áttérünk arra, hogy miben lehet specifikus az egyházi, azon belül is a református fenntartó viszonya a roma inklúzióhoz.

Az általános trendekbe illeszkedik az oktatási integrációt fenntartásokkal kezelő iskolai diskurzus erősödése. Noha az összes általunk megkeresett iskola befogadó szellemiségűnek mondta magát, a kék és a sárga-narancs iskola pedagógusai azt a magyar iskolákban széles körben osztott véleményt hangsúlyozták, miszerint van egy bizonyos – általában 10% környékére becsült – küszöb, ami fölött a befogadás már nem lehet sikeres, és emiatt az osztályban a többségi tanulónak jelentős többségben kell lenniük ahhoz, hogy fennmaradjon a többségi norma. Ezek az iskolák erősen motiváltak abban, hogy ezen küszöb alatt tartsák a roma tanulók arányát, és ezzel az érveléssel indokolták az iskola szelekciós stratégiáit. Kék iskola tanári kara egy emberként hangoztatta, hogy azokban az időkben, amikor a roma tanulói arány még közel 30% volt náluk, a befogadás rendkívül nehézé vált. Az iskolavezetés egyik tagja úgy érezte, hogy az osztályonként 5-6 gyerek még „a szó hagyományos és szép értelmében integrálható. Ha ettől többen vannak, az már nem, az már együttnevelés.”

Narancs iskola telephelyén is kritikusan tekintett az iskolavezetés az oktatási integrációra, úgy vélték, hogy „bizonyos dolgokban a szegregáció jobb”, a differenciált oktatás pedig „egy mission impossible történet”. Piros iskola vezetése pedig a „szelektív integráció” mellett foglalt állást, a tagozatos osztálystruktúra logikájával összhangban amellet érveltek, hogy azokat kellene integrálni (a két tannyelvű osztályba), akik eleve motiváltak, a nehezebben haladó gyerekeket pedig külön tartani.

A másik, szélesebb rendszerhatásokat tükröző jellegzetesség a színvak pedagógiai megközelítés dominanciája és a multikulturális pedagógiai gyakorlatok szinte teljes hiánya. Egyik iskola sem tartotta pedagógiai feladatának, hogy a roma tanulók kisebbségi élettapasztalatára reagáljon (akár a kulturális identitásuk, akár a diszkrimináció megtapasztalása kapcsán). Az efféle színvak tanári narratívák következetesen tagadták, hogy lenne bármilyen különbség a tanulók között („mindenkit egyenlőnek tartunk”), azonban ezzel egyúttal ki is zártak az iskola falai közül bárminemű etnikai identitást fessegető témát. „Nem téma a kisebbségi helyzet az osztályban, nem emlékszem ilyen helyzetre

se itt, se más osztályban. Nem jellemző ez az iskolában, elfogadóak vagyunk, és mindenkiben igyekszünk a jót és a pozitívat megkeresni, megtalálni. Én mindig azt mondom, hogy a gyerek nem tehet arról, hogy hová születik, hogyha azokat a társadalmi normákat követi, akkor teljesen mindegy, hogy milyen a származása. Úgyhogy ezzel tulajdonképpen le is zártuk mi az ügyet, ez nem jön szóba.” (Kék iskola, munkaközösség-vezető)

Zöld iskola vezetése kifejezetten büszke a művészeti iskolával való szoros együttműködésükre. Noha az énektanár mesélt a cigány himnuszra vagy egy népdalra táncolni kezdő gyerekekről, a néptánc foglalkozásokon nincsenek cigány táncok, az iskola együttesének tekintélyes vezetője pedig elkötelezetten védi a repertoár „minőségét”: „...egyházi énekek és világi énekek, de azért hulladékokat, baromságokat nem játszunk. A nézését meg a járását addig nem játsszuk, amíg én itt vagyok.” (fűvóstanár) A helyi roma közösségben a hegedülésnek, gitárnak, brácsának lenne hagyománya, de ezeket a hangszereket az iskola nem kínálja, nincs rá tanár, és túlságosan drága, eszközigényes lenne. Kevés roma gyerek vesz részt a zenélésben, a fűvóstanár szerint nincs türelmük a zenéhez, és a drágább hangszereket nem is szívesen bízná rájuk.

A színvak pedagógiák dominanciája minden iskolában kéz a kézben járt egyfajta asszimilációpárti pedagógiai megközelítéssel, amely akkor tekinti a befogadást sikeresnek, ha a roma tanulók teljes mértékben igazodnak a többségi normákhoz és az iskola szabályaihoz. Hasonlóképpen a szülőkre akkor néztek jó szemmel, ha a középosztály normái szerint nevelték a gyermekeiket.

A református iskolák számára fontos kihívást jelent, hogy a helyi roma közösségek nem, vagy nem konvencionális módon kapcsolódnak az egyházhoz. Zöld völgyben a romák körében népszerű az adventista és a pünkösdista egyház, a helyi lelkésznek a romákkal nincs kapcsolata és nem is érzi elég karizmatikusnak hozzá magát, legfeljebb keresztelés alkalmával jönnek el a templomba, konfirmálásra, esküvőre már nem. Hasonló a helyzet Kék városban is, a roma családok többsége ugyan a református lelkéssel keresztelte a gyermekét, azonban később jellemzően nincs kapcsolatuk az egyházzal. A helyi roma lakosság jelentős része itt inkább a Hit Gyülekezete és a Jehova tanúi közösségbe jár. Az iskolalelkész nehéz feladatnak találja, hogy az iskolába járó roma gyerekek szüleit „elcsábítsák” a családi istentiszteletre, és így a gyerekektől sem várható el, hogy magukban eljőjenek. A református

A református iskolák számára fontos kihívást jelent, hogy a helyi roma közösségek nem, vagy nem konvencionális módon kapcsolódnak az egyházhoz. Zöld völgyben a romák körében népszerű az adventista és a pünkösdista egyház, a helyi lelkésznek a romákkal nincs kapcsolata és nem is érzi elég karizmatikusnak hozzá magát, legfeljebb keresztelés alkalmával jönnek el a templomba, konfirmálásra, esküvőre már nem. Hasonló a helyzet Kék városban is, a roma családok többsége ugyan a református lelkéssel keresztelte a gyermekét, azonban később jellemzően nincs kapcsolatuk az egyházzal. A helyi roma lakosság jelentős része itt inkább a Hit Gyülekezete és a Jehova tanúi közösségbe jár. Az iskolalelkész nehéz feladatnak találja, hogy az iskolába járó roma gyerekek szüleit „elcsábítsák” a családi istentiszteletre, és így a gyerekektől sem várható el, hogy magukban eljőjenek.

egyház cigánymissziójának keretében roma közösségszervezési munka indult, amely a roma közösségek vallási hagyományait és szokásait elismerve kívánja integrálni a helyi roma közösségeket a református gyülekezetekbe, egyúttal a lelkészeket és a gyülekezeteket is érzékenyítve a feladatra. Fontos következő lépés lenne a református iskolák érzékenyítése a gyülekezettel kapcsolatba kerülő roma családok befogadására.

A református iskolák egyértelműen azt kommunikálják a szülők felé, hogy az iskola választása értékválasztást jelent. Ez az értelmezési keret az iskolák részéről legitimálja elvárásaik megfogalmazását a szülők felé és a gyerekek megválogatását is – ez különösen igaz azoknak az iskoláknak az esetében, ahol a beiratkozási létszám megnyugtatóan alakul. Sárga iskola vezetése ezt a következőképpen fogalmazta meg: „amikor én egy református keresztény nemzeti alapon beíratom a gyereket, akkor avval elfogadok egy értékrendet. Ez mindenütt nyilvános, el lehet olvasni, el lehet dönteni, akarom, nem akarom.”

Piros iskola a református iskolák ethoszát a befogadás és a morális tartás kombinációjaként értelmezi. A vallásos iskolai identitás, a közös hétfőnkénti áhítatok és a keresztény értékek terjesztése az iskolavezetés szerint hatékonyan hozzájárult az iskolai konfliktusok visszaszorításához. A pedagógiai karra alapvetően egy erőteljes humanista diskurzus a jellemző: „mindenki Isten teremtménye, minden gyerekek örülünk” (pedagógus), „Tőlem akár csíkos is lehet..., kockás is... csak ember legyen” (piros iskola igazgatóhelyettes).

Minden iskolában, és a szülők részéről is megfogalmazódott az a tapasztalat, hogy az egyházi átvétel nyomán megváltozott az iskola hangulata, nyugodtabb lett a közeg, és fontosabbá váltak a pedagógia morális-nevelési aspektusai. Ebben központi szerepe van az iskolalelkésznek, akinek a gyerekek lelki gondozása a feladata. Noha a lelkész nem helyettesítheti az iskolapszichológus munkáját, sokszor mégis valami hasonló feladatot lát el: „egyre jobban érzem, hogy a gyerekeknek van egy plusz, amibe bele tudnak kapaszkodni; az iskolalelkészünk segít, [...] megkérem, hogy személyes beszélgetésben segítsen rá dolgokra” (gyermekvédelmis, piros iskola).

Összegzés

Írásunkban arra tettünk kísérletet, hogy az egyház iskolai szerepvállalásáról kialakult képet azzal árnyaljuk, hogy mind a rendszerszintű folyamatok, mind az iskolák belső világa szempontjából tárgyaljuk a református egyházban zajló befogadó és kirekesztési folyamatokat. Zárásul három következtetést szeretnénk a fenti elemzésből kiemelni.

Egyfelől azt, hogy az itt tárgyalt, egyházi iskolákban tapasztalható kirekesztési folyamatok, felvételi és belső szelekciós gyakorlatok jelentős része a magyar közoktatásban tapasztalható általános jelenségeket tükrözi. Ugyanakkor az egyházi iskolák olyan finanszírozási és törvénybe foglalt előnyökhöz jutottak a 2010-es évtizedben, amelyek fokozott előnyt és legitimitást biztosítanak számukra a gyerekek közti válogatáshoz, és emiatt számos lokalitásban meghatározó tényezőjévé váltak a helyi iskolarendszerek társadalmi polarizálódásának.

Másfelől, az egyházi iskolákban a felvételi szelekció folyamatát a szabad iskolaválasztás amúgy is domináns narratíváján túl a vallási közösséghez való csatlakozás kiérdemlésének narratívája erősíti. A vizsgált református iskolákban domináns a szülőktől és a gyerekektől igyekezetet és a többségi normához való igazodást elváró szemlélet. Mindaddig, amíg a református egyházban nem válik központilag elismert céllá a roma közösségek iskolai inklúziója, ezek a normatív elvárások lesznek a beiskolázási folyamat meghatározó, a kirekesztés irányába ható mozgatórugói.

Harmadrészt, a roma inklúzió pedagógiai diskurzusai mellett a református iskolákban a cigánypasztoráció, a lelkiség és a keresztyény univerzalizmus olyan fogalmi keretet biztosít, ami a befogadás sajátos, vallásos narratív keretezésének alapja lehet. Noha a legtöbb iskolában ez a keret egyelőre asszimilációs elvárásokat és szelekciós logikákat táplál, tudatos szemléletformáló munkával elmozdítható egy kölcsönös elismerésen alapuló keresztyény befogadó gyakorlat és iskolai küldetés felé.

Támogatás

A kutatás a Svájci Protestáns Segélyszervezet és a Magyarországi Református Egyház megrendelésére készült.

Irodalom

- Bacska Katinka és Pusztai Gabriella (2015). A PISA és a fenntartói sokszínűség. *Educatio*, 24(2), 39–49.
- Ercse Kriszta (2017). Az állam által ösztönzött, egyházasszisztált szegregáció mechanizmusa. In Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.), *Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 177–200.
- Eröss Gábor (2019). „Hallottuk, hogy Robi bá’ kint volt a telepen.” Szegregálva befogadni. *Iskolakultúra*, 29(7) 94–113.
- HEKS/EPER (é.n.). Iskolai programjaink. Svájci Protestáns Egyházak Segélyszervezete. <https://www.heks.hu/iskolai-programok> Utolsó letöltés: 2019.02.13.
- Hermann Zoltán és Varga Júlia (2016). Állami, önkormányzati, egyházi és alapítványi iskolák: részarányok, tanulói összetétel és tanulói teljesítmények. In Kolosi Tamás és Tóth István György (szerk.), *Társadalmi riport*. Budapest: Társki. 311–333.
- Liskó Ilona és Drahos Péter (1992). Tulajdonosváltás – célok és eszközök. *Educatio*, 1(1), 77–80.
- Pásztor Júlia (2003). Az egyházi iskola igényes és sajátos nevelési intézmény. Kerekasztal-beszélgetés. *Új Pedagógiai Szemle*, 53(1), 128–140. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00067/2003-01-km-Pasztor-Egyhazi.html>
- Pompör Zoltán (2017). *A református iskolák belső világa*. Vezetői összefoglaló. Kézirat. http://www.reformatus.hu/data/documents/2017/11/30/Fokuszcsoport_vezetoi_osszefoglalo.pdf Utolsó letöltés: 2019.02.13.
- Pusztai Gabriella és Török Balázs. (2017). Egyházi fenntartású iskolák. *Vigilia*, 85(1), 344–354.
- Radó Péter (2017). A közoktatás szelektivitása mint a roma szegregáció általános kontextusa. In Fejes József Balázs és Szűcs Norbert (szerk.), *Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról*. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület. 31–56.
- Tomasz Gábor (2017). Erősödő egyházi jelenlét az oktatásban. *Educatio*, 26(1), 94–112. DOI: [10.1556/2063.26.2017.1.9](https://doi.org/10.1556/2063.26.2017.1.9)

Absztrakt

Az egyházi fenntartók aránya az utóbbi évtizedben jelentősen megemelkedett a magyar általános iskolarendszerben. Az egyházi iskolák jellemzően társadalmilag kevésbé heterogének, tanulók magasabb társadalmi státuszúak, mint az állami fenntartású iskolák diákjai, növekvő számuk pedig szervesen hozzájárul a magyar iskolarendszer társadalmi polarizációjához. Az oktatáskutatások kevésbé foglalkoztak azonban eddig azokkal az egyházi intézményekkel, amelyek a környékbeli iskolákkal összevetve hátrányosabb társadalmi összetételűek, és roma tanulókat is fogadnak. Tanulmányunkban négy olyan református általános iskolával foglalkozunk, amelyek viszonylag magas arányban fogadnak roma tanulókat is. Részletesebben elemezzük a vizsgált általános iskolák egyházi átvételének körülményeit és beiskolázási stratégiáit, valamint a roma és hátrányos helyzetű tanulók kirekesztésének és befogadásának jellegzetes folyamatait. Végül kitérünk a roma integrációval kapcsolatos iskolai narratívákra, arra keresve a választ, hogy az egyházi fenntartás fényében létrejönnek-e az együttnevelés jellegzetes, keresztyény keretben megfogalmazott elbeszélései és gyakorlatai.